

Interactief gedrag in de eerste drie levensjaren en sociometrische oordelen in de kleuterklas*

S. A. DE ROOS, C. F. M. VAN LIESHOUT
en J. M. RIKSEN-WALRAVEN
Katholieke Universiteit, Nijmegen

Samenvatting

Het doel van dit longitudinale onderzoek was (1) het opsporen van onderscheiden dimensies in interacties met leeftijdgenoten van baby's, peuters en kleuters, (2) het vaststellen van stabiliteit in de voorschoolse interacties met leeftijdgenoten en (3) het voorspellen van interacties van kleuters met klasgenoten op basis van hun voorschoolse interacties. Op de leeftijden van 12, 24 en 42 maanden interacteerden 48 kinderen in dyadische spelsessies met leeftijdgenoten van dezelfde sekse. Het interactieve gedrag van de kinderen werd op videotape opgenomen en later gecodeerd. Er waren gedragscategorieën voor verschillende soorten initiatieven en reacties. Bovendien werd het interactieve gedrag van beide kinderen na elke sessie paarsgewijs vergeleken door vier volwassen waarnemers op negen items van interacties met leeftijdgenoten. Op de leeftijd van 60 maanden werden in de kleuterklas nominaties door klasgenoten bepaald op dezelfde items als in vroegere jaren. Op elk van de drie voorschoolse leeftijden werden steeds twee vergelijkbare orthogonale factoren in de relaties met leeftijdgenoten vastgesteld, nl. aversieve dominantie en coöperatie. Op de leeftijd van 60 maanden ontstond bovendien een derde factor, nl. angstige teruggetrokkenheid. Negatieve initiatieven waren significant stabiel van 12 tot 42 maanden.

Aversieve dominantie en coöperatie waren ook significant stabiel van 12 tot 42 maanden. Aversieve dominantie in de kleuterklas werd voorspeld door negatieve fysieke initiatieven op de leeftijd van 12 maanden, door negatieve reacties op 24 maanden en door aversieve dominantie op 42 maanden. Coöperatie in de kleuterklas werd voorspeld door meer positieve reacties op de leeftijd van 24 maanden en minder positieve directe initiatieven op 42 maanden. Er was geen samenhang tussen voorschoolse coöperatie en coöperatie in de kleuterklas. Angstige teruggetrokkenheid op de kleuterschool werd voorspeld door lagere aversieve dominantie, door meer vermijdingsreacties, minder positieve reacties en minder negatieve directe initiatieven vanaf de leeftijd van 24 maanden.

1 Inleiding

Kinderen met problemen in hun relaties met leeftijdgenoten komen steeds meer in de belangstelling te staan van onderzoekers (Coie & Kupersmidt, 1983). Bij problemen in relaties met leeftijdgenoten wordt onderscheid gemaakt tussen enerzijds angstig teruggetrokken gedrag, isolement en genegeerd worden door leeftijdgenoten en anderzijds agressie en afwijzing door leeftijdgenoten. Er is toenevend empirisch bewijs dat agressieve en afgevoerde kinderen een verhoogd risico lopen op het ontwikkelen van een verscheidenheid aan aanpassingsproblemen op latere leeftijd (Parker & Asher, 1987). In follow-up studies blijken agressie en afwijzing door leeftijdgenoten tijdens de basisschoolperiode latere leerproblemen, voortijdig schoolverlaten, jeugd-delinquentie, psychopathologie en heteroseksuele relatie-stoornissen in de adolescentie te voorspellen (Roff, Sells & Golden, 1972) en bovendien sociaal-emotionele problemen en psychopathologische stoornissen in de volwassenheid (Rolf, 1972). Angstig teruggetrokken gedrag, isolement en genegeerd worden blijken in follow-up studies geen sterke voorspellers van latere aanpassingsstoornissen te zijn. In follow-back studies evenwel, waarin

* Dit onderzoeksproject werd gesubsidieerd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO/PSYCHON-project 560-263-014) en door de Stichting Kinderpostzegels Nederland en het Praeventiefonds (no 28-1740). Sinds 1988 is het een AIO-project van de Katholieke Universiteit Nijmegen. Uitvoerders van het project in de periode 1985-1989 waren E. T. J. van Seyen en M. E. R. J. de Baaij-Knoers.

teruggekeken wordt naar vroegere gegevens over sociale relaties bij personen die op latere leeftijd aanpassingsproblemen ontwikkelen, blijkt dat deze personen vrijwel steeds langere periodes van sociaal isolement rapporteren (Parker & Asher, 1987). Kortom, er is een duidelijke samenhang tussen problemen in relaties met leeftijdgenoten en latere aanpassingsproblemen. Vanwege het belang van relaties met leeftijdgenoten voor de voorspelling van latere aanpassingsproblemen van kinderen richten we ons in dit onderzoek op voorlopers tijdens de baby-, peuter- en kleuterjaren van latere relaties met leeftijdgenoten. Voorlopers op vroege leeftijd kunnen ons aanwijzingen opleveren voor vroegtijdige onderkenning en preventie van problemen in relaties met leeftijdgenoten.

Relaties met leeftijdgenoten kunnen vanaf 3-jarige leeftijd, zodra kinderen elkaar in een vaste groep treffen vastgesteld worden met sociometrische nominaties (vgl. Cillessen & Ten Brink, 1991; Hymel, 1983). Daarbij geeft elk kind bijvoorbeeld aan welke drie kinderen het het meest aardig vindt en welke het het minst aardig vindt. Het aantal ontvangen aardig- en onaardig nominaties in een groep vormt een index voor twee dimensies in relaties met leeftijdgenoten, nl. respectievelijk acceptatie en afwijzing. Daarnaast wordt een derde dimensie onderscheiden, nl. teruggetrokken gedrag. Echter soms worden ook kinderen met zowel lage acceptatie- als lage afwijzingsscores beschouwd als teruggetrokken en genegeerde kinderen. Nominaties van groepsgenoten weerspiegelen een samenvattend oordeel van een lange reeks van interacties die groepsgenoten met het beoordeelde kind gehad hebben. Bij kinderen die jonger zijn dan 3 jaar of bij kinderen die niet in vaste groepen opgenomen zijn, zijn we voor het vaststellen van vaardigheden in interacties met leeftijdgenoten aangewezen op observaties van interactief gedrag of op beoordelingen door volwassenen.

Er is niet alleen evidentie voor de samenhang van problemen in relaties met leeftijdgenoten met latere aanpassingsproblemen. Relaties met leeftijdgenoten^o vertonen ook op zichzelf tijdens de kinder- en jeugdjaren een significante mate van stabiliteit. Stabiliteitscoëfficiënten voor acceptatie en afwijzing variëren van .50 tot .70 over een tijdspanne van één jaar (Cillessen, 1991, pp. 41-43). Na ver-

loop van langere periodes zijn die stabiliteitscoëfficiënten wat lager maar na 5 jaar zijn ze nog steeds opmerkelijk (vgl. Coie & Dodge, 1983; Roff, Sells & Golden, 1972; Newcomb & Bukowski, 1984). De stabiliteit is verder voor de afzonderlijke dimensies niet gelijk. Afwijzing blijkt het meest stabiel. Coie en Dodge (1983) stelden vast dat 50% van de verworpen kinderen in de 1e en 2e klas (groep 3 en 4) aan het eind van de basisschool (groep 8) nog steeds verworpen werd. Genegeerd worden en teruggetrokken gedrag blijken veel minder stabiel te zijn. Newcomb en Bukowski (1984) rapporteren dat na een interval van 2 jaar nog slechts 20% van de genegeerde kinderen nog steeds genegeerd werd (vgl. Cillessen, 1991; Cillessen & Ten Brink, 1991).

Ook tijdens de kleuterjaren is er sprake van opmerkelijke stabiliteit maar eveneens van verschillen tussen de afzonderlijke dimensies. Bij Nederlandse kinderen variërend in leeftijd van 4 tot 7 jaar (Cillessen, 1991, p. 47) verkeerde 50% van de geaccepteerde of populaire en 46% van de afgewezen of verworpen kinderen na één jaar nog steeds in dezelfde positie, terwijl van de genegeerde kinderen na één jaar geen enkel kind meer genegeerd werd. Sommige onderzoekers betwijfelen of kleuters bij groepsgenoten wel verlegenheid kunnen waarnemen (Younger, Schwartzman & Ledingham, 1985, 1986). Andere onderzoekers betwijfelen of de combinatie van lage acceptatie en lage afwijzing wel een goede indicator is voor teruggetrokken gedrag en sociaal isolement. Een aantal onderzoekers stelde vast dat 15% van de afgewezen jongens gekenmerkt werd door teruggetrokken gedrag (Cillessen, Van IJendoorn, Van Lieshout & Hartup, in druk), terwijl een groep afgewezen meisjes (French, 1990) zelfs uit overwegend teruggetrokken kinderen bestond.

De eerste vraag in dit onderzoek is gericht op de mogelijkheid om in het interactief gedrag van kinderen in de baby-, peuter- en kleuterjaren afzonderlijke dimensies van interactief gedrag te onderkennen die vergelijkbaar zijn met de dimensies van acceptatie, afwijzing en teruggetrokken gedrag. Daartoe hebben we de kinderen op de leeftijd van 60 maanden in de kleuterklas niet alleen elkaar laten nomineren op de aardig-vraag en de onaardig-vraag maar bovendien op een aantal gedragskenmerken waarvan bekend is (Coie, Dodge & Coppotelli, 1982) dat ze sa-

menhagen met acceptatie, afwijzing en teruggetrokken gedrag, zoals samenwerking, kalm blijven, hulp bieden, ruzie maken, spelbreken, de baas spelen, verlegenheid en hulp vragen. Op vroegere leeftijden van 12, 24 en 42 maanden hebben we volwassenen na observatie van interactief gedrag dezelfde gedragingen van de kinderen laten beoordelen.

De tweede onderzoeksvraag betrof de stabiliteit van het interactief gedrag tijdens de voorschoolse jaren over een periode van 2,5 jaar namelijk tussen de leeftijden van 12 en 42 maanden. Interacties tussen leeftijdgenoten werden op de leeftijd van 12, 24 en 42 maanden onderzocht met twee methodes, namelijk via beoordelingen door volwassenen én via observaties van interactieve gedragingen. De beoordelingen van volwassenen over de eerder genoemde aspecten van interactief gedrag op de leeftijden van 12, 24 en 42 maanden werden aan elkaar gerelateerd. Verder werden observaties van interactieve gedragingen in termen van initiatieven en reacties op 12, 24 en 42 maanden aan elkaar gerelateerd. Het antwoord op de stabiliteitsvraag geeft een aanwijzing voor de leeftijd waarop vroegtijdige onderkenning en preventieve maatregelen ter voorkoming van problemen in relaties met leeftijdgenoten zinvol zijn.

Ook andere onderzoekers hebben zich met dit stabiliteitsprobleem beziggehouden maar de stabiliteit van interacties met leeftijdgenoten is nog nooit onderzocht voor het gehele leeftijdsinterval van 12 tot 42 maanden. Bij vroeger onderzoek is gebruik gemaakt van sociometrische maten vanaf 3-jarige leeftijd bij kinderen in groepen en van gedragsobservaties zowel bij nog jongere kinderen als bij kinderen die al in een groep opgenomen werden. Bij 3-6-jarige kinderen werd een significante stabiliteit vastgesteld in sociometrische ratings na een interval van één jaar. Ook genegerde kleuters veranderden na een jaar vaker van sociometrische positie dan andere kleuters (Howes, 1988, p. 42; Rubin & Daniels-Beirness, 1983). Ook in observatiestudies werd vanaf de leeftijd van ca. 12 maanden significante stabiliteit in sociaal interactief gedrag van kinderen waargenomen over periodes van 6 weken tot twee jaar, bijvoorbeeld in de frequentie van sociale initiatieven bij baby's over de leeftijd van 12 tot 18 en van 18 tot 24 maanden (Bronson, 1975; Vandell, 1976; Mueller & Vandell, 1979), in de hoeveel-

heid interactieve gedragingen en in het succes bij het initiëren van contact met een ander kind, tussen 16 en 22 maanden (Vandell, 1976; Mueller & Vandell, 1979). Individuele verschillen in complementair en wederzijds spel, coöperatief 'net doen alsof' spel, sociaal spel en affect waren significant stabiel over een periode van één à twee jaar tussen 12 en 83 maanden (Howes, 1988). Coöperatief spel, sociale conversatie, ruw spel, bekvechten, solitair spel en gedrag gericht op de leerkracht van 3-5-jarige kleuters op de speelplaats, bleken relatief stabiel te zijn over periodes van zes weken. Coöperatief spel en passief gedrag bleken stabiel te zijn over het gehele schooljaar. De mate van stabiliteit van verschillen in ruw spel nam tijdens het schooljaar steeds meer toe (Ladd, Price & Hart, 1990).

De voorafgaande studies bestudeerden stabiliteit binnen eenzelfde context. Ook bij wisseling van groep, bijvoorbeeld bij de overgang van crèche naar kleuterklas of van kleuterschool naar basisschool bleken zowel positieve als negatieve interactieve gedragingen significant stabiel (Ladd & Price, 1987). Ook teruggetrokken en sociaal gedrag vertoonde een significante stabiliteit na de overgang van kleuterschool naar lagere school (Rubin, Daniels-Beirness & Bream, 1984). Samenvattend kunnen we vaststellen dat sociale gedragingen in de leeftijd van 12 tot 72 maanden over langere periodes van zes weken tot twee jaar significant stabiele oriëntaties op leeftijdgenoten weerspiegelen.

De derde vraagstelling van deze studie betreft de voorspelling van interactieve gedragsdimensies in de kleuterklas vanuit voorschoolse interactieve gedragingen. De informatie over eventuele voorspellers van acceptatie, afwijzing en teruggetrokken gedrag op jonge leeftijd van kinderen kan aanknopingspunten bieden voor vroegtijdige onderkenning en voor de vormgeving van preventieprogramma's. Om deze vraag te beantwoorden werden positieve en negatieve aspecten van interactief gedrag zoals geobserveerd en beoordeeld door volwassenen op de leeftijd van 12, 24 en 42 maanden van de kinderen gerelateerd aan nominaties van klasgenootjes op 60 maanden in de kleuterschool. Deze nominaties van klasgenootjes hadden betrekking op dezelfde aspecten van sociale competentie als de aspecten van sociale competentie die eerder beoordeeld werden door

volwassenen. Zo konden niet alleen de aspecten acceptatie en afwijzing worden voorspeld, maar ook teruggetrokken gedrag. Verwacht werd dat positieve interactieve gedragingen tijdens de voorschoolse jaren gerelateerd waren aan positieve nominaties op 60 maanden. Er werd een positieve relatie verwacht tussen negatieve interactieve gedragingen in de leeftijd vanaf 12 tot 42 maanden en negatieve nominaties in de kleuterklas. Verder werd verwacht dat kinderen die weinig initiatieven en reacties in sociale relaties zouden laten zien later als teruggetrokken en verlegen zouden worden bestempeld door leeftijdgenoten in de kleuterklas.

Andere onderzoekers hebben zowel de gelijktijdige relatie tussen interactief gedrag en sociometrische nominaties als de voorspelling van sociometrische nominaties onderzocht. Coie, Dodge en Kupersmidt (1990) geven een uitgebreid overzicht van de gedragscorrelaten en voorspellers van sociometrische dimensies op verschillende leeftijden. Kinderen die door leeftijdgenoten vriendelijk, behulpzaam en coöperatief worden gevonden, worden geaccepteerd door leeftijdgenoten (in de leeftijd van 4-18 jaar). Openlijke agressie en verstorend gedrag zoals beoordeeld door leeftijdgenoten is op de leeftijd van 4 tot 18 jaar gerelateerd aan afwijzing (vgl. Van IJzendoorn & Cillessen, 1991; Broesterhuizen, Van Lieshout & Riksen-Walraven, 1991; Van Aken, Van Lieshout, Roosen & Roeffen, 1991). Observatiegegevens bij kinderen van 3 tot 5 jaar laten dezelfde resultaten zien (Cillessen, 1991).

Een aantal studies bij kinderen vanaf 3 jaar wijst er ook op dat prosociale gedragingen, zoals constructief en coöperatief 'net doen alsof' spel, positieve contacten in de peuterspeelzaal en coöperatief spel op de speelplaats, geassocieerd zijn met latere acceptatie door leeftijdgenoten (Howes, 1988; Ladd & Price, 1987; Ladd, Price & Hart, 1990; Rubin & Daniels-Beirness, 1983). Ruw spel, stoeien en negatieve interacties hangen negatief samen met latere acceptatie en positief met latere afwijzing door leeftijdgenoten op de kleuterschool (Ladd, Price & Hart, 1990; Rubin & Daniels-Beirness, 1983). Het verband tussen interactieve gedragingen in de baby- en peupertijd (tot drie-jarige leeftijd) en nominaties in de kleuterschool is nog nauwelijks onderzocht.

2 Methode

2.1 Proefpersonen

Aan dit onderzoek deden 48 eerstgeboren kinderen (24 jongens en 24 meisjes) en hun moeders mee. De kinderen werden willekeurig geselecteerd uit een geboortelijst van de gemeente Nijmegen. Alle kinderen waren afkomstig uit volledige gezinnen, met de moeder als belangrijkste verzorger. Op de leeftijden van 12, 24, 42 en 60 maanden participeerden respectievelijk 48, 46, 45 en 43 kinderen aan het onderzoek. Uitval hing samen met vervorderde zwangerschap van hun moeder of met verhuizingen. Tijdens de laatste onderzoeksronde werd uitval tevens veroorzaakt door weigering van scholen. Proefpersonen die in een ronde uitvielen werden voor volgende ronden toch weer benaderd. Het aantal proefpersonen bij de verschillende analyses varieert daarom van 41 tot 46. De kinderen zaten toen ze 60 maanden oud waren, verspreid over 34 kleuterklassen. In deze klassen werden sociometrische gegevens verzameld. Naast de 43 onderzoekskinderen waren daarbij 803 klasgenootjes betrokken.

2.2 Procedure en meetinstrumenten op 12, 24 en 42 maanden

Tijdens de eerste drie onderzoeksronden namen alle kinderen steeds deel aan vier spelbijeenkomsten (in vier opeenvolgende weken: per week één sessie) met steeds weer een ander (onbekend) speelgenootje. De spelpartners waren van dezelfde sekse, waren niet eerder in een spelsessie met elkaar gepaard en werden verder willekeurig gekozen uit de groep van 48 kinderen. De spelbijeenkomsten vonden plaats in een observatieruimte van het psychologisch laboratorium te Nijmegen. In deze ruimte was een one-way screen aanwezig, waarachter twee proefleiders de spelbijeenkomsten konden volgen. De moeders van de beide kinderen zaten tijdens de spelsessies op een stoel in de hoek van de observatiekamer en moesten na afloop een aantal vragen beantwoorden over het interactieve gedrag van de kinderen. De moeders waren van tevoren geïnstrueerd welke vragen gesteld zouden worden. Zij werden verzocht zich zo weinig mogelijk te mengen in het spel van de kinderen, maar mochten wel ingrijpen wanneer zij dit nodig vonden. Elke spelsessie duurde ongeveer 25 minuten en omvatte twee epi-

sodes, te weten een episode van drie minuten zonder speelgoed, en een episode van 20 minuten waarin de kinderen beschikten over leeftijdsadequaat speelgoed (zoals een bal, een kassa en een garage).

a. *Observaties van interactieve gedragingen*

De vier dyadische spelsessies werden op video opgenomen en later gescoord op de frequentie van een aantal interactieve gedragingen. Achter elk van de 9 observatiecategorïën die hierna genoemd worden staat tussen haakjes de inter-coder betrouwbaarheid, berekend als het aantal overeenstemmingen gedeeld door het aantal overeenstemmingen plus het aantal verschillen tussen twee beoordelaars. De inter-coder betrouwbaarheid werd berekend voor respectievelijk de eerste twee rondes samen en voor de derde ronde. Positieve initiatieven (.83; .82), negatieve initiatieven (.92; .94), positieve fysieke initiatieven (.92; .91), negatieve fysieke initiatieven (1.00; .95), positieve directieve initiatieven (.93; .91), negatieve directieve initiatieven (1.00; .97), positieve reacties (.71; .89), negatieve reacties (.67; .90), en vermijdingsreacties (.83; .92).

De interactieve gedragingen van de kinderen werden geobserveerd in 5-seconden intervallen. Per interval werd genoteerd welke verschillende gedragingen vertoond werden. Er konden dus meerdere gedragingen per interval gecodeerd worden. Frequenties van elk van de 9 gedragscategorïën werden per onderzoeksrunde berekend door het aantal 5-seconden intervallen waarin het betreffende gedrag voorkwam op te tellen over de vier spelsessies.

b. *Gedragsbeschrijving/paarsgewijze vergelijkingen door volwassenen*

Na elk van de vier spelbijeekomsten vergeleken de beide observatoren en beide moeders onafhankelijk van elkaar beide kinderen paarsgewijs op negen vragen van de Standardized Behavior Descriptions van Coie et al. (1982). Per vraag werden over de vier sessies per onderzoeksrunde door vier beoordelaars in totaal 16 paarsgewijze vergelijkingen gemaakt. De vragen worden hierna genoemd met daarachter steeds tussen haakjes de Cronbachs alpha's apart voor de drie onderzoeksronden. De alpha's werden bepaald over de 16 paarsgewijze vergelijkingen per vraag. Welk van beide kinderen was het aardigst tijdens

deze spelbijeekoms (.67; .81; .71), probeerde het meest samen te spelen (.76; .78; .76), verstoorde het spel het meest (.74; .89; .78), was het meest verlegen (.86; .90; .91), maakte het meeste ruzie (.56; .85; .83), speelde het meest de baas (.84; .91; .81), hielp het andere kind het meest (.49; .62; .77), bleef het kalmst/het meest in zijn eigen doen (.76; .64; .72) en vroeg het meest hulp (.51; .56; .36). Cronbachs alpha is laag voor hulp vragen tijdens de drie meetronden en voor hulp bieden tijdens de eerste twee meetronden omdat deze items toen nauwelijks variantie lieten zien. Hulp vragen werd daarom niet in de analyse betrokken bij alle drie meetronden en hulp bieden niet bij de eerste twee meetronden. De observatoren en moeders dienden bij elke vraag een keuze te maken uit drie mogelijkheden: Kind A, Kind B of Gelijk/Niet uit te maken. De kinderen kregen afhankelijk van deze keuze van iedere beoordelaar per vraag één (minder aanwezig), twee (in gelijke mate aanwezig of niet van toepassing) of drie punten (meer aanwezig). Wanneer een observator kind A tijdens een bepaalde bijeenkomst bijvoorbeeld aardiger vond dan kind B, dan kreeg kind A drie punten voor de aardig-vraag en kind B één punt. Wanneer beide kinderen even aardig gevonden werden scoorden ze beide twee punten. De scores werden per onderzoeksrunde per vraag over de vier sessies en over vier beoordelaars samengenomen en konden dus variëren van 16 tot 48.

2.3 *Sociometrische nominaties en gedragsbeschrijvingen door leeftijdgenoten op 60 maanden*

Tijdens de laatste onderzoeksrunde werden nominatie-procedures toegepast (Asher, Singleton, Tinsley & Hymel, 1979) in de kleuterklassen van de onderzoekskinderen die toen 60 maanden oud waren. Elk kind van de klas dat ouder was dan 51 maanden kwam individueel bij een proefleidster voor een sociometrisch interview van ongeveer 15 minuten.

Elk kind werd gevraagd op een foto van zijn of haar klas drie kinderen aan te wijzen die hij/zij het meest aardig vond. Vervolgens wees elk kind drie kinderen aan die het het minst aardig vond. Tot slot moest elk kind drie klasgenootjes noemen die het best passen bij de andere acht gedragsbeschrijvingen van de Standardized Behavior Descriptions (Coie et al., 1982) die ook in de eerdere meetronden

Tabel 1 *Varimax geroteerde factorstructuur van de paarsgewijze vergelijkingen door volwassenen op 12, 24 en 42 maanden en van nominaties door leeftijdgenoten op 60 maanden*

Items	Varimax geroteerde factorstructuur op									
	12 m		24 m		42 m		60 m			
	I	II	I	II	I	II	I	II	III	
aardig	-.70	.58	-.68	.67	-.95	.15	.03	.80	.10	
onaardig	n.o. ¹⁾	n.o.	n.o.	n.o.	n.o.	n.o.	.77	-.24	-.01	
samenspel	.17	.79	.03	.91	.01	.83	-.09	.84	.04	
verstoren	.89	.08	.93	-.24	.92	.05	.87	-.13	.17	
verlegen	-.58	-.73	-.87	-.35	-.42	-.76	-.13	.15	.87	
ruzie	.83	-.04	.87	-.29	.77	.02	.83	-.12	.08	
baas spelen	.92	.26	.96	-.07	.85	.39	.82	.10	-.12	
helpen	o.v. ²⁾	o.v.	o.v.	o.v.	.12	.64	-.23	.69	-.12	
kalm blijven	-.17	.92	-.12	.82	-.30	.80	-.09	.81	-.09	
hulp vragen	o.v.	o.v.	o.v.	o.v.	o.v.	o.v.	.22	-.20	.87	
verklaarde variantie (in %):	46,9	33,0	58,5	27,2	43,7	28,9	37,0	22,9	11,4	

I = aversieve dominantie, II = coöperatie, III = angstige teruggetrokkenheid

¹⁾ n.o. = niet afzonderlijk vastgesteld; ²⁾ o.v. = niet in de analyse betrokken vanwege onvoldoende variantie tussen scores

Alleen de gecursiveerde factorladingen ($\geq .35$) worden gerapporteerd.

waren gebruikt (samenwerken (was eerder samen spelen), verstoren, verlegen, ruzie maken, baas spelen, helpen, kalm blijven en hulp vragen). Per gedragsbeschrijving werd het aantal keren dat een onderzoekskind door zijn klasgenootjes genoemd werd opgeteld. Deze scores werden per klas gestandaardiseerd.

3 Resultaten

3.1 Dimensies in interactief gedrag op 12, 24, 42 en 60 maanden

Om in het interactief gedrag van kinderen in de baby-, peuter- en kleuterjaren afzonderlijke dimensies te onderkennen, werden over de items van de paarsgewijze vergelijkingen door volwassenen op 12, 24 en 42 maanden en over de gestandaardiseerde itemscores van de nominaties door leeftijdgenoten op 60 maanden principale componenten factor analyses met varimax rotaties (Minimum Eigenwaarde = 1.00) gedaan. De items helpen en hulp vragen werden op de respectievelijke leeftijden van 12 en 24 maanden en van 12, 24 en 42 maanden niet in de analyse betrokken omdat de volwassen beoordelaars onvoldoende onderscheid konden aangeven tussen de kin-

deren. Tijdens de spelsessies kwamen die gedragingen op die leeftijd nog onvoldoende voor. De factor analyses resulteerden op 12, 24 en 42 maanden in twee factoren, en op 60 maanden in drie factoren. De eerste twee factoren werden op alle vier leeftijden aangeduid als respectievelijk aversieve dominantie en coöperatie. De derde factor op de leeftijd van 60 maanden werd omschreven als angstige teruggetrokkenheid. In Tabel 1 staan per leeftijd de factorladingen van de items van de Standardized Behavior Descriptions op de verschillende factoren vermeld, evenals de hoeveelheid verklaarde variantie per factor.

Op de leeftijden van 12, 24 en 42 maanden verklaarden de beide factoren respectievelijk 79,9%, 85,7% en 72,6% van de variantie. Beide factoren werden gekenmerkt door een geringe mate van verlegenheid. Aversieve dominantie werd verder gekenmerkt door een geringe mate van aardig-zijn, kalmte en een hoge mate van verstoren, ruzie zoeken en de baas spelen. Coöperatie bleek behalve met een geringe mate van verlegenheid samen te hangen met een hoge mate van aardig-zijn, samenspel, helpen en kalmte. Er werden op elke leeftijd van de kinderen factorscores berekend op elk van beide factoren die verder gebruikt

Tabel 2. *Stabiliteit (Pearsons correlaties) van aversieve dominantie, coöperatie en interactieve gedragingen tussen 12, 24 en 42 maanden*

	Leeftijdintervallen		
	12-> 24 m (n = 46)	24-> 42 m (n = 43)	12-> 42 m (n = 45)
<i>Volwassen oordelen</i>			
aversieve dominantie	.29*	.36*	.26*
coöperatie	.22	.45**	.33*
<i>Observaties van interactieve gedragingen</i>			
positieve initiatieven	.40**	.16	-.04
negatieve initiatieven	.24	.36**	.19
positieve fysieke initiatieven	.28*	-.07	-.07
negatieve fysieke initiatieven	.17	.25*	.75**
positieve directieve initiatieven	.15	.07	.09
negatieve directieve initiatieven	.52**	.43**	.33*
positieve reacties	.24	-.19	-.14
negatieve reacties	.05	.36**	.10
vermijdingsreacties	.15	-.07	-.25*

* $p < .05$; ** $p < .01$

werden bij de analyses om de stabiliteitsvraag en de vraag naar prediccerbaarheid van nominaties in de kleuterklas te beantwoorden.

Op de leeftijd van 60 maanden verklaarden de drie factoren 70,8% van de variantie. De factoren aversieve dominantie en coöperatie op 60 maanden waren vergelijkbaar met de gelijknamige factoren van de paarsgewijze vergelijkingen op 12, 24 en 42 maanden. De verschillen tussen aversieve dominantie in de eerste drie onderzoeksronden en deze laatste ronde zaten in de items aardig, onaardig en verlegen. Bij de eerste drie ronden werd aversieve dominantie gekenmerkt door een geringe mate van aardig zijn, bij de laatste ronde door een hoge mate van onaardig zijn. Verlegenheid laadde bij de eerste drie ronden negatief ($\leq -.35$) op de factor aversieve dominantie, terwijl de lading van verlegenheid op aversieve dominantie op 60 maanden zeer laag ($-.13$) was. Coöperatie op 60 maanden bleek evenmin samen te hangen met verlegenheid, terwijl op 12, 24 en 42 maanden sprake was van een hoge negatieve lading van verlegenheid op deze factor. De factor angstige teruggetrokkenheid op 60 maanden werd gekenmerkt door hoge ladingen van verlegenheid en hulp vragen.

3.2 *Stabiliteit van aversieve dominantie, coöperatie en interactieve gedragingen van 12 tot 42 maanden*

De stabiliteit van de factorscores op aversieve dominantie en coöperatie en van de frequentiescores van de 9 interactieve gedragingen is berekend via Pearson correlaties. Deze correlaties zijn weergegeven in Tabel 2.

Zowel aversieve dominante als coöperatie vertonen significante stabiliteit over de gehele leeftijdsperiode van 12 naar 42 maanden. De hoogste stabiliteitscoëfficiënten komen zowel voor aversieve dominantie als voor coöperatie voor op de oudere leeftijd tussen 24 en 42 maanden (resp. $r = .36$ en $r = .45$).

Voor wat betreft de op observaties gebaseerde interactieve gedragingen zien we verschillen in stabiliteit voor de verschillende soorten interactief gedrag. Opvallend is het verschil in stabiliteit van positief en negatief interactief gedrag. Tussen 12 en 24 maanden zijn positieve initiatieven nog stabiel, tussen 24 en 42 maanden niet meer en evenmin over de hele periode van 12 tot 42 maanden. Negatieve directieve en negatieve fysieke initiatieven zijn het meest stabiel over de gehele leeftijdsperiode van 12 tot 42 maanden. Negatieve initiatieven in het algemeen en negatieve reac-

Tabel 3 *Correlaties en hiërarchische multiple regressies van aversieve dominantie, coöperatie en interactieve gedragingen op 12, 24, en 42 maanden (predictoren) en aversieve dominantie, coöperatie en angstige teruggetrokkenheid op 60 maanden (criteria)*

<i>Factoren in nominaties door leeftijdgenoten op 60 maanden:</i>									
	I aversieve dominantie			II coöperatie			III angstige teruggetrokkenheid		
	predictie vanuit:			predictie vanuit:			predictie vanuit:		
n:	12 m (43)	24 m (41)	42 m (41)	12 m (43)	24 m (41)	42 m (41)	12 m (43)	24 m (41)	42 m (41)
<i>Volwassen oordelen op:</i>									
I avers.									
dominantie	.25	.26*	-.38**	.18	-.02	-.04	-.25	-.51**	-.31*
II coöperatie									
	-.05	-.12	.09	.12	-.04	.01	.07	.07	-.22
R^2	-	-	.15	-	-	-	-	.26	.10
d.f.	-	-	1.39	-	-	-	-	1.39	1.39
F	-	-	6.75*	-	-	-	-	13.87**	4.12*
Stap 1 R^2									
								.25	
d.f.								1.37	
F								12.24**	
Stap 2 R^2									
									.26
d.f.									2.36
F									6.34**
Test toename R^2									
									.01
F									.57
<i>Observaties van Interactieve Gedragingen</i>									
positieve init.	.12	-.05	.18	.11	.05	-.18	.08	-.11	-.18
negatieve init.	.38**	.27*	.34*	.22	.01	-.26*	-.07	-.35*	-.17
posit. fys. init.	.11	.23	.19	.03	-.07	-.18	-.02	-.11	-.10
negat. fys. init.	.39**	.25	.32*	-.17	-.13	-.13	-.15	-.31*	-.03
posit. direc. init.	.24	-.06	.17	-.09	-.06	-.31*	.33*	-.08	-.29*
negat. direc. init.	.31*	.37**	.60**	.15	.07	-.07	.11	-.41**	-.19
positieve reac.	-.12	-.08	-.01	-.01	.37**	-.01	-.10	-.21	.13
negatieve reac.	-.16*	.42**	.25	-.14	-.12	-.23	-.13	-.18	-.13
vermijd. reac.	-.01	.01	-.11	-.11	.02	-.22	.03	.52**	.27*
R^2	.15	.17	.35	-	.13	.10	.11	.44	-
d.f.	1.41	1.39	1.39	-	1.39	1.39	1.41	3.37	-
F	7.36**	8.24**	21.40**	-	6.01*	4.26*	4.92*	9.60**	-
Stap 1 R^2									
	.15				.15		.10		
d.f.	1.37				1.37		1.39		
F	6.65*				6.41*		4.48*		
Stap 2 R^2									
		.37				.27		.49	
d.f.		2.36				2.36		4.36	
F		10.60**				6.57**		8.76**	
Test toename R^2									
		.22				.12		.39	
F		12.48**				5.88*		9.24**	
Stap 3 R^2									
			.42						
d.f.			3.35						
F			8.58**						
Test toename R^2									
			.05						
F			3.23						

* $p < .05$; ** $p < .01$ De correlaties van de variabelen die per leeftijd een significante bijdrage leveren aan de predictie van de criteria staan in de Tabel onderstreept.

ties zijn significant stabiel over het leeftijdsinterval van 24 tot 42 maanden. Er zijn tussen de verschillende leeftijden geen stabiele samenhangen voor positieve directieve initiatieven, positieve reacties en vermijdingsreacties.

3.3 Voorspelling van relaties met leeftijdgenoten in de kleuterklas

Om de vraagstelling over de voorspelling van relaties met leeftijdgenoten in de kleuterklas te toetsen werden Pearson correlaties berekend van de factor- en observatiescores tijdens de eerste drie meetronden met de factorscores op aversieve dominantie, coöperatie en angstige teruggetrokkenheid in de kleuterklas. Daarnaast werd per leeftijd een stapsgewijze regressie analyse gedaan om na te gaan welke predictoren per leeftijd de criteria aversieve dominantie, coöperatie en angstige teruggetrokkenheid op de leeftijd van 60 maanden het best voorspellen. Vervolgens werden die predictoren die per leeftijd een significante hoeveelheid variantie in de criteria verklaarden, in volgorde van opklimmende leeftijd na elkaar ingevoerd, om te bekijken in hoeverre variabelen gemeten op latere leeftijd nog een significante bijdrage toevoegen aan de verklaarde variantie van predictoren gemeten op eerdere leeftijd. Deze correlaties en de resultaten van de hiërarchische multiple regressie analyses worden gepresenteerd in Tabel 3. De predictoren die in de multiple regressie analyses op een bepaalde leeftijd een significante hoeveelheid variantie verklaren staan in Tabel 3 onderstreept.

In het algemeen blijkt uit Tabel 3 dat aversieve dominantie en angstige teruggetrokkenheid in de kleuterklas vanaf een vroegere leeftijd en beter te voorspellen zijn dan coöperatie. Hoewel de correlatie van aversieve dominantie tussen 24 en 60 maanden al significant is, blijkt uit de multiple regressie analyse dat aversieve dominantie zoals beoordeeld door volwassenen pas op de leeftijd van 42 maanden een significante bijdrage levert aan de voorspelling van aversieve dominantie in de kleuterklas ($R^2 = .15$; $F(1,39) = 6.75$, $p < .05$). Coöperatie hangt op geen enkele voorschoolse leeftijd samen met aversieve dominantie in de kleuterklas.

Vanuit geobserveerd interactief gedrag tijdens de voorschoolse jaren wordt aversieve dominantie in de kleuterklas voorspeld door negatieve fysieke initiatieven vanaf 12 maan-

den en negatieve reacties op 24 maanden ($R^2 = .37$; $F(2,36) = 10.60$, $p < .01$). Hoewel de correlatie tussen negatieve directieve initiatieven op 42 maanden en aversieve dominantie op 60 maanden het hoogst is ($r = .60$), voegt deze variabele geen significante bijdrage meer toe aan de hoeveelheid verklaarde variantie wanneer negatieve fysieke initiatieven op 12 maanden en negatieve reacties op 24 maanden al in de regressievergelijking opgenomen zijn.

Aangaande de voorspelling van coöperatie in de kleuterklas kunnen we de volgende conclusies trekken: Coöperatie valt nauwelijks te prediceren op grond van heel vroege interacties. In tegenstelling tot de verwachting is er geen verband van coöperatie zoals beoordeeld door volwassenen op 12, 24 en 42 maanden met coöperatie in de kleuterklas (respectievelijke correlaties: $r = .12$, $-.04$ en $.01$). Vroege aversieve dominantie hangt evenmin samen met coöperatie op 60 maanden. Ook positieve initiatieven en reacties tijdens de voorschoolse jaren hangen niet samen met coöperatie in de kleuterklas. Een uitzondering hierop vormen de positieve reacties, die op 24 maanden positief gerelateerd zijn aan coöperatie ($r = .37$). Er blijkt verder een negatief verband te zijn tussen negatieve initiatieven en positieve directieve initiatieven op 42 maanden en coöperatie in de kleuterklas (respectievelijke correlaties: $r = -.26$, en $-.31$). Uit de regressie analyse blijkt dat coöperatie significant te voorspellen is vanuit positieve reacties op 24 maanden en positieve directieve initiatieven op 42 maanden ($R^2 = .27$; $F(2,36) = 6.57$, $p < .01$).

Angstige teruggetrokkenheid in de kleuterklas wordt vanaf 24 maanden voorspeld door afwezigheid van aversieve dominantie ($R^2 = .25$; $F(1,37) = 12.24$, $p < .01$). Aversieve dominantie op 42 maanden voegt niets meer toe aan de voorspelling van angstige teruggetrokkenheid op 60 maanden, wanneer aversieve dominantie op 24 maanden al opgenomen is in de regressievergelijking. Er is geen relatie tussen eerdere coöperatie en angstige teruggetrokkenheid. Wat betreft de interactieve gedragingen hangen positieve directieve initiatieven op 12 maanden positief samen met angstige teruggetrokkenheid in de kleuterklas ($R^2 = .10$; $F(1,39) = 4.12$, $p < .05$). Verder voegen vermijdingsreacties, positieve reacties en negatieve directieve initiatieven op 24 maanden een significante bijdrage toe aan de voorspelling van angstige teruggetrokkenheid op

60 maanden (met positieve directieve initiatieven al in de vergelijking opgenomen wordt ($R^2 = .49$; $F(4,36) = 8.76$, $p < .01$).

4 Discussie

Dit longitudinale onderzoek was opgezet om dimensies in het interactief gedrag van baby's, peuters en kleuters te onderkennen, om de stabiliteit van sociale interacties met leeftijdgenoten op jonge leeftijd te bepalen en om na te gaan in hoeverre sociale relaties in de kleuterklas te prediceren zijn vanuit interacties op jongere leeftijd. Hierbij dient opgemerkt te worden dat het onderzoek een groep eerstgeborenen betreft. Bij enige kinderen of later geboren kinderen kunnen de uitkomsten verschillend zijn. Uit een onderzoek van Snow, Jacklin en Maccoby (1981) kwam bijvoorbeeld naar voren dat enige kinderen op 33 maanden meer sociaal gedrag in het algemeen en in het bijzonder meer assertief agressief gedrag en meer positief gedrag vertoonden ten opzichte van een onbekende leeftijdgenoot dan kinderen met broertjes of zusjes. Eerstgeborenen bleken op hun beurt meer sociaal gedrag te laten zien dan later geboren kinderen.

Vanuit paarsgewijze vergelijkingen van het interactieve gedrag van spelende kinderen door volwassenen op een aantal gedragsbeschrijvingen kwamen op 12, 24 en 42 maanden steeds twee dezelfde factoren naar voren die vergelijkbaar zijn met acceptatie en afwijzing door leeftijdgenoten op latere leeftijd. De factoren werden aangeduid als coöperatie en aversieve dominantie. Het ging bij de factoren immers niet alleen om de aardig-vraag (= acceptatie) maar ook om gedragingen als samenspel, helpen en kalm blijven en niet alleen om de onaardig-vraag (= afwijzing) maar ook om ruzie maken, de baas spelen en verstoren. Op jonge leeftijd speelde ook verlegenheid nog een rol in beide factoren. Uit de nominaties van kleuters op de aardig-, en onaardig-vraag en de acht gedragsbeschrijvingen op 60 maanden konden drie factoren gedestilleerd worden, waarvan er twee vergelijkbaar waren met de vroegere volwassen oordelen van aversieve dominantie en coöperatie. Opmerkelijk is de derde factor, aangeduid als angstige teruggetrokkenheid. Deze factor werd gekenmerkt door een hoge mate van verlegen zijn en hulp vragen. Kinderen van vier tot zes jaar bleken

in dit onderzoek dus wel degelijk in staat teruggetrokken, verlegen gedrag waar te nemen bij hun klasgenootjes, terwijl dit volgens Younger, Schwartzman en Ledingham (1985, 1986) pas vanaf een jaar of negen mogelijk is. Volgens hen zouden jongere kinderen verlegen, teruggetrokken gedrag tegenover agressief gedrag als één bipolaire dimensie van sociaal onangepast gedrag zien. In ons onderzoek onderscheiden kleuters aversief dominant, coöperatief en angstig teruggetrokken gedrag als drie onafhankelijke unipolaire dimensies van sociale relaties. Dit resultaat pleit ervoor om bij sociale status bepaling uit te gaan van deze drie dimensies in plaats van de gebruikelijke twee dimensies van acceptatie en afwijzing. Gebruik van drie dimensies zou het wellicht al in de kleuterklas mogelijk maken de genegeerde kinderen (met zowel lage acceptatie als lage afwijzing) nauwkeuriger te onderscheiden van de teruggetrokken verworpen kinderen (Cillessen et al. in druk; French, 1990).

Wat betreft de stabiliteit van sociale interacties met leeftijdgenoten op jonge leeftijd laten onze gegevens zien dat zowel aversieve dominantie als coöperatie significant stabiel zijn over de gehele leeftijdsperiode van 12 tot 42 maanden. Volwassenen kunnen blijkbaar na een viertal spelsessies rond de eerste verjaardag al kinderen aanwijzen die zich over verloop van een aantal jaren onderscheiden van de gemiddelde groep als meer aversief dominant en als meer coöperatief. De stabiliteitsgegevens van de voorschoolse observaties van interactieve gedragingen laten zien dat de positieve interactieve gedragingen niet of slechts over kortere periodes stabiel zijn. De negatieve gedragingen zijn over de eerste drie levensjaren significant stabiel. Deze stabiliteitsgegevens van observaties van interactieve gedragingen komen overeen met bevindingen van Coie en Dodge (1983) en Rubin en Daniels-Beirness (1983) die eveneens aantoonde dat negatieve relaties met leeftijdgenoten meer stabiel zijn dan prosociale oriëntaties op leeftijdgenoten.

Deze algemene stabiele trend in de negatieve interacties wordt niet voor alle afzonderlijke gedragingen tussen alle onderzoeksronde vastgesteld. Opvallend is de hoge correlatie die voor de negatieve fysieke initiatieven gevonden wordt tussen 12 en 42 maanden ($r = .75$). Deze correlatie is veel hoger dan

die tussen 24 en 42 maanden ($r=.25$). Uit frequentietellingen blijkt dat negatieve fysieke initiatieven in de eerste en derde onderzoeksrunde slechts bij enkele kinderen veelvuldig voorkwamen. In het tweede jaar vielen de negatieve fysieke initiatieven bij veel meer kinderen te bespeuren. Tijdens de eerste en derde meetronde waren overwegend dezelfde kinderen bij de negatieve fysieke contacten betrokken, waardoor de correlatie tussen deze rondes zo hoog wordt. In het tweede jaar nam het aantal negatieve fysieke gedragingen toe en verspreidde zich over een groter aantal kinderen waardoor de correlatie tussen 24 en 42 maanden lager uitvalt. De toename van negatieve fysieke gedragingen in het tweede levensjaar wordt ook door Hartup (1983) beschreven. Heel jonge kinderen grijpen, duwen of slaan andere kinderen slechts zelden. Dan is agressie meer een individueel kenmerk van kinderen. Op twee-jarige leeftijd vertonen kinderen vaker daadwerkelijke agressie en is dit gedrag een meer leeftijdsgebonden aspect. Op latere leeftijd – vanaf een jaar of drie – leren ze – net als jonge dieren – meer subtiele en meer gesocialiseerde vormen van agressie te gebruiken. Je kunt in plaats van te slaan of te bijten volstaan met signalen als een dreigende blik, een gil of een opgeheven vuist. Daadwerkelijke agressie komt dan weer minder voor, het wordt weer meer een individueel kenmerk. De kinderen die op de leeftijd van 42 maanden nog daadwerkelijke agressie vertoonden, bleken het op de leeftijd van 12 maanden ook al relatief vaak te doen.

Vanuit aversieve dominantie, coöperatie en positieve en negatieve interactieve gedragingen van baby's en peuters probeerden we ten slotte aversieve dominantie, coöperatie en angstige teruggetrokkenheid in de kleuterklas te voorspellen. Aversieve dominantie in de kleuterklas werd vanaf 42 maanden voorspeld door volwassen oordelen van aversieve dominantie. Ondanks verschillen in type beoordelaars (volwassenen versus leeftijdgenoten), verschillende contexten (dyadische spelsessies versus gedrag in de kleuterklas), en verschillen in leeftijden, blijkt een cluster van aversieve gedragingen zoals ruzie maken, baas spelen en verstoren vanaf 42 maanden aversieve dominantie in de kleuterleeftijd te voorspellen. Het gedragspatroon dat bij aversieve dominantie in de voorschoolse jaren en in de kleuterklas hoort is het gedragspatroon van agressief ver-

worpen kinderen. Beide patronen zijn immers geassocieerd met ruziemaken, baas spelen en verstoren. Kortom, jonge kinderen die zich al vanaf de leeftijd van 42 maanden aversief dominant gedragen ten opzichte van leeftijdgenoten lopen een verhoogd risico om, net zoals agressief verworpen kinderen tijdens de basisschooljaren (Parker & Asher, 1987), later sociale aanpassingsproblemen te ontwikkelen.

De voorspelling van aversieve dominantie in de kleuterklas vanuit voorschoolse gedragsoordelen van volwassenen wordt bevestigd in de voorspelling vanuit geobserveerde interacties. Kinderen die vanaf hun babytijd veel negatief, verstorend gedrag laten zien, worden later door hun leeftijdgenoten vaker als aversief dominant waargenomen. Aversieve dominantie op 60 maanden wordt al vanaf 12 maanden voorspeld door negatieve fysieke contacten zoals vastgrijpen, duwen en slaan. Vanaf 24 maanden wordt er tevens een relatie gevonden tussen negatieve reacties in de dyadische spelsituaties en aversieve dominantie in de kleuterklas. Deze bevindingen komen overeen met onderzoek naar de antecedenten van afwijzing door leeftijdgenootjes bij oudere kinderen (zie Rubin & Daniels-Beirness, 1983; Ladd & Price, 1987).

De oordelen van coöperatie door volwassenen in de voorschoolse jaren voorspellen niet de nominaties van coöperatie in de kleuterklas. Een coöperatieve oriëntatie die door volwassenen in het spel van kinderen over verloop van de voorschoolse jaren consistent werd waargenomen vertoont geen samenhang met het type coöperatief gedrag dat naar voren komt in de nominaties van klasgenootjes op de kleuterschool. Coöperatie in de kleuterklas wordt alleen voorspeld door positieve reacties op de leeftijd van 24 maanden en een afwezigheid van positieve directieve initiatieven op de leeftijd van 42 maanden. Er blijkt verder geen consistente relatie te zijn tussen initiatieven en reacties in de eerste twee levensjaren en coöperatie in de kleuterklas. Ook kon er in tegenstelling tot de verwachtingen en eerdere studies bij oudere kinderen (Ladd & Price, 1987; Ladd, Price & Hart, 1990) geen verband aangetoond worden tussen positieve interactieve gedragingen op jonge leeftijd en latere positieve evaluaties door leeftijdgenoten. Opvallend is juist dat positief directief gedrag op de leeftijd van 42 maanden negatief

samenhangt met coöperatie in de kleuterklas. Kennelijk heeft het plotselinge, onverwachte aspect van dit positieve directieve gedrag een bedreigend karakter en wordt het eerder als negatief dan als positief ervaren.

De validiteit van de factor angstige teruggetrokkenheid die gekenmerkt wordt door verlegen en hulpzoekend gedrag, blijkt in dit onderzoek onder meer uit de opvallende relatie tussen deze factor en vermijdingsgedrag op jongere leeftijd. Al vanaf 24 maanden wordt angstige teruggetrokkenheid in de kleuterklas voorspeld door vermijdingsreacties. Verder worden angstig teruggetrokken kleuters vanaf de leeftijd van 24 maanden gekenmerkt door geringe aversieve dominantie. Vanaf 24 maanden zijn verder de verschillende aspecten van initiërend gedrag volgens verwachting negatief gerelateerd aan angstige teruggetrokkenheid van kleuters. Het veelvuldige hulp vragen door angstig teruggetrokken kleuters wordt ondersteund door resultaten van Rubin (1982), Rubin, Daniels-Beirness en Bream (1984) en Rubin en Lollis (1988). Zij toonden aan dat sociaal teruggetrokken crèche- en kleuterschoolkinderen bij sociale probleemsituaties vaker de oplossing 'hulp vragen bij een volwassene' gaven dan meer sociabele kinderen.

De interactieve gedragingen die het best nominaties door leeftijdgenoten voorspellen, blijken tevens de meest stabiele gedragingen te zijn, namelijk negatieve directieve initiatieven en negatieve fysieke initiatieven. Aversief gedrag blijkt in dit onderzoek een sterker voorspellende waarde te hebben dan coöperatief gedrag. Een verklaring hiervoor is dat coöperatief gedrag minder opvalt dan het normovertredende aversieve gedrag. Agressief, verstorend gedrag representeert voor zowel kinderen als volwassenen een fundamentele waarde-dimensie van sociale deviantie en is derhalve op allerlei leeftijden en in allerlei situaties consistent waar te nemen (Younger et al., 1985, 1986). Minder duidelijk is wat nu precies op verschillende leeftijden en in verschillende situaties onder sociaal wenselijk gedrag valt, hetgeen een verklaring zou kunnen zijn voor het ontbreken van stabiliteit tussen volwassen oordelen van coöperatie in de eerste 42 maanden en oordelen van leeftijdgenootjes op 60 maanden.

De uitkomsten van dit onderzoek kunnen belangrijke implicaties hebben voor de pre-

ventie van sociale aanpassingsproblemen. Vanaf de leeftijd van 12 maanden blijken negatieve fysieke interactiepatronen afwijzing in de kleuterklas te voorspellen. Om deze negatieve interactiepatronen te veranderen kunnen reeds op jonge leeftijd van de kinderen interventies overwogen worden, in crèches, kinderdagverblijven en gezinnen. Kinderen helpen af te zien van negatief en fysiek aversief gedrag en ze bijvoorbeeld te leren om niet-fysieke of verbale of visuele signalen te gebruiken zou latere afwijzing door leeftijdgenoten kunnen voorkomen en latere acceptatie kunnen faciliteren, hetgeen weer van belang is ter vermindering van nog latere aanpassingsproblemen.

Literatuur

- Aken, M. A. G. van, C. F. M. van Lieshout, M. A. Roosen & J. T. W. M. Roeffen, Relaties met leeftijdgenoten van (semi)residentieel behandelde kinderen. *Pedagogische Studiën*, 1991, 68, 68-77.
- Asher, S. R., L. C. Singleton, B. R. Tinsley & S. Hymel, A reliable sociometric measure for preschool children. *Developmental Psychology*, 1979, 15, 443-444.
- Broesterhuizen, M., C. F. M. van Lieshout, & J. M. Riksen-Walraven, Sociometrie door nominatie bij pre-linguaal dove adolescenten. *Pedagogische Studiën*, 1991, 68, 78-85.
- Bronson, W. C., Peer-peer interactions in the second year of life. In: M. Lewis & L. A. Rosenblum (Eds.), *Friendship and Peer Relations*. New York: Wiley, 1975.
- Cillessen, A. H. N., *The self-perpetuating nature of children's relationships*. Nijmegen: Dissertatie Katholieke Universiteit, 1991.
- Cillessen, A. H. N. & P. W. M. ten Brink, Vaststelling van relaties met leeftijdgenoten. *Pedagogische Studiën*, 1991, 68, 1-14.
- Cillessen, A. H. N., H. W. van IJzendoorn, C. F. M. van Lieshout & W. W. Hartup, Heterogeneity among peer rejected boys: Subtypes and stabilities. *Child Development* (in druk).
- Coie, J. D. & K. A. Dodge, Continuities and changes in children's social status: A five-year longitudinal study. *Merrill-Palmer Quarterly*, 1983, 29, 261-282.
- Coie, J. D., K. A. Dodge & H. Coppotelli, Dimensions and types of social status: A cross-age perspective. *Developmental Psychology*, 1982, 18, 557-570.

- Coie, J. D., K. A. Dodge & J. B. Kupersmidt, Peer group behavior and social status. In: S. R. Asher & J. D. Coie (Eds.), *Peer Rejection in Childhood*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Coie, J. D. & J. B. Kupersmidt, A behavioral analysis of emerging social status in boys' groups. *Child Development*, 1983, 54, 1400-1416.
- French, D. C., Heterogeneity of peer rejected girls. *Child Development*, 1990, 61, 2028-2031.
- Hartup, W. W., Peer relations. In: P. H. Mussen (Series Ed.) & E. M. Hetherington (Volume Ed.), *Handbook of child psychology: Vol. 4. Socialization, personality, and social development* (pp. 103-196). New York: Wiley, 1983.
- Howes, C., Peer interaction of young children. In: R. N. Emde, M. M. Haith & N. Rumbaugh Whitesel (Eds.), *Monographs of the society for research in child development*, 1988, 53 (1) (serial No. 217).
- Hymel, S., Preschool children's peer relations: Issues in sociometric assessment. *Merrill-Palmer Quarterly*, 1983, 29, 237-260.
- IJzendoorn, H. W. van & A. H. N. Cillessen, Relaties met leeftijdgenoten over verloop van tijd. *Pedagogische Studiën*, 1991, 68, 56-67.
- Ladd, G. W. & J. M. Price, Predicting children's social and school adjustment following the transition from preschool to kindergarten. *Child Development*, 1987, 58, 1168-1189.
- Ladd, G. W., J. M. Price & C. H. Hart, Preschoolers' behavioral orientations and patterns of peer contact: Predictive of peer status? In: S. R. Asher & J. D. Coie (Eds.), *Peer Rejection in Childhood*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Mueller, E. & D. Vandell, Infant-infant interaction. In: J. D. Osofsky (Ed.), *Handbook of infant development*. New York: Wiley, 1979.
- Newcomb, A. F. & W. M. Bukowski, A longitudinal study of the utility of social preference and social impact sociometric classification schemes. *Child Development*, 1984, 55, 1434-1447.
- Parker, J. G. & S. R. Asher, Peer relations and later social adjustment: Are low-accepted children at risk? *Psychological Bulletin*, 1987, 102, 357-389.
- Roff, M., S. B. Sells & M. M. Golden, *Social adjustment and personality development in children*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1972.
- Rolf, J. E., The social and academic competence of children vulnerable to schizophrenia and other behavior pathologies. *Journal of Abnormal Psychology*, 1972, 80, 225-243.
- Rubin, K. H., Social and social-cognitive developmental characteristics of young isolate, normal, and social children. In: K. H. Rubin & H. S. Ross (Eds.), *Peer Relationships and Social Skills in Childhood*. New York: Springer-Verlag, 1982.
- Rubin, K. H. & T. Daniels-Beirness, Concurrent and predictive correlates of sociometric status in kindergarten and grade 1 children. *Merrill-Palmer Quarterly*, 1983, 29, 337-351.
- Rubin, K. H., T. Daniels-Beirness & L. Bream, Social isolation and social problem solving: A longitudinal study. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 1984, 52, 17-25.
- Rubin, K. H. & S. P. Lollis, Origins and consequences of social withdrawal. In: J. Belsky & T. Nezworski (Eds.), *Clinical implications of attachment*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1988.
- Snow, M. E., C. N. Jacklin & E. E. Maccoby, Birth-order differences in peer sociability at thirty-three months. *Child Development*, 1981, 52, 589-595.
- Vandell, D. L., *Toddler sons' social interactions with mothers, fathers, and peers*. Unpublished Ph.D. dissertation. Boston University, 1976.
- Younger, A. J., A. E. Schwartzman & J. E. Ledingham, Age-related changes in children's perceptions of aggression and withdrawal in their peers. *Developmental Psychology*, 1985, 21, 70-75.
- Younger, A. J., A. E. Schwartzman & J. E. Ledingham, Age-related differences in children's perceptions of social deviance: Changes in behavior or in perspective? *Developmental Psychology*, 1986, 22, 531-542.

Curricula vitae

S. A. de Roos (1961) studeerde na haar opleiding aan de Pedagogische Academie te Heerenveen ontwikkelingspsychologie in Groningen. Sinds 1988 is zij als Assistent In Opleiding verbonden aan de Vakgroep Ontwikkelingspsychologie van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

C. F. M. van Lieshout, zie *Pedagogische Studiën*, 1991, 68, pag. 54.

J. M. Riksen-Walraven, zie *Pedagogische Studiën*, 1991, 68, pag. 85.

Correspondentie-adres: Vakgroep Ontwikkelingspsychologie, Katholieke Universiteit, Postbus 9104, 6500 HE Nijmegen.

Manuscript aanvaard 21-10-'91

Summary

Roos, S. A. de, C. F. M. van Lieshout & J. M. Riksen-Walraven. 'Interactive behavior in the first three years of life and sociometric evaluations in kindergarten.' *Pedagogische Studiën*, 1991, 68, 435-448.

The aims of this longitudinal study were (1) to assess separate dimensions of peer interaction in preschool and kindergarten children, (2) to assess stability of preschool peer interactions, and (3) to predict peer interactions in kindergarten from earlier peer interactions. At the ages of 12, 24 and 42 months, 48 children interacted with same-sex peers in dyadic play sessions. Children's interactive behaviors were videotaped and coded later. Behavioral categories were used for initiatives and reactions. Furthermore, after each session the interactive behavior of both children was compared pairwise by adult observers on nine items of peer interaction. At the age of 60 months peer nominations were assessed in children's kindergarten classes on the same items as in earlier years. At each of the three preschool ages two similar orthogonal factorial dimensions of peer interactions could be identified, viz. aversive dominance and cooperation. At the age of 60 months a third factor emerged, viz. shyness. Negative initiatives were significantly stable from 12 to 42 months. Aversive dominance and cooperation were also significantly stable from 12 to 42 months. Aversive dominance in kindergarten was predicted by negative physical initiatives at 12 months, negative reactions at 24 months and by aversive dominance at 42 months. Cooperation in kindergarten was predicted by more positive reactions at 24 months and fewer positive direct initiatives at 42 months. No relations could be identified between cooperation in pre-kindergarten and kindergarten ages. Shyness in kindergarten was predicted by low aversive dominance, by more avoiding reactions and by fewer negative direct initiatives and fewer positive reactions from the age of 24 months onwards.